

UOT:94.

MÜASİR DÜNYADA QLOBALLAŞMA VƏ İNTEQRASIYA

dosent Hüseyn Bəxtiyarlı
Gəncə Dövlət Universiteti
Huseyn.bextiyarli75@bk.ru

Xülasə: *Məqalədə müasir dövrdə dünyada qloballaşma və integrasiyanın xarakteri təhlil edilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, aparıcı dövlətlər daha sıx əməkdaşlıq etməklə yeni münasibətlər formalaşdırdılar. Bu məndə siyasi qloballaşma ilə yanaşı, iqtisadi və mədəni qloballaşma mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. İqtisadiyyatın bütün sahələrində əlaqələr dərin xarakter almışdı. Qarşılıqlı maraq doğuran məsələlər hərtərəfli müzakirə olunur və əməkdaşlığa yeni məzmun verilir. Məhz, buna görə də, inkişaf etməkdə olan dövlətlərin də əməkdaşlığa cəlb olunması vacib idi. Bunun nəticəsi olaraq integrasiya miqyasını genişləndirirdi. Dövlətlər arasında bu münasibətlər ayrı-ayrı ölkələrdə sosial-iqtisadi islahatları sürətləndirirdi. Bununla xalqların rifah halı yaxşılaşır, tərəqqi özünü açıq şəkildə göstərirdi. Bu, beynəlxalq inkişafın məntiqi nəticəsi idi.*

Açar sözlər: global, integrasiya, dünya, müasir, əməkdaşlıq

Ключевые слово: глобальный, интеграция, мир, современ-ный, сотрудничество

Key words: global, integration, world, modern, cooperation

Bu gün dünya yeni "integrasiya dalğasını" yaşayır. XXI yüzilliyin əvvəli integrasiya fenomeninin mahiyyətinə, suveren dövlətlərin inkişafına onun təsirinin öyrənilməsinə son dərəcə artan ictimai və elmi maraqla səciyyələnir. Azərbaycanda da yaxın və uzaq əhatədə gedən sürətli integrasiya proseslərinin dərin təhlilinə, ölkəmizin milli təhlükəsizliyinə və perspektivlərinə, yeni geosiyasi realıqda başlıca inkişaf vektorlarının seçiminə, Avropa və MDB ölkələri ilə dəyişən şəraitdə qarşılıqlı münasibətin və əməkdaşlığın optimal formatının müəyyənləşməsinə olan zərurət bu proseslərin elmi əsaslandırılmış konsepsiyasının olmasını tələb edir.

"Böyük Avropa"nın 2001-ci ildən tərkib hissəsi olan Azərbaycanda integrasiyanın milli strategiyasını-demokratik və hüquqi dövlət, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu, bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması, ümumi şəkildə deyilsə, ölkəmizlə Avropa arasında ümumi dəyərlərin, təmas nöqtələrinin müəyyənləşdirilməsi təşkil edir. Buraya həmçinin Avropa və dünya ilə ümumi-iqtisadi, siyasi, elmi, informasiya, mədəniyyət, daxili və xarici təhlükəsizlik məkanlarının formalaşdırılması da bilavasitə daxildir.

İntegrasiya probleminin dünya inkişafının konkret təcrübi reallığı səviyyəsindən, dövlətlərin daxili və xarici siyasətindəki dönüş nöqtələrini müəyyən edən həyatı vacib məsələ kimi nəzəri təhlil səviyyəsinə qədər genişlənməsi son yarım əsrdə aşkar müşahidə olunan meyillərdən birinə çevrilmişdir. Bu baxımdan qeyd etmək vacibdir ki, integrasiya məsələlərinin bu gün dünya inkişafının mövcud yeni reallıqları və perspektivləri işığında təhlili son dərəcə aktualıq kəsb edir.

Bu günə qədərki integrasiya proseslərinin müzakirəsinin nəticələrini ən ümumi şəkildə səciyyələndirməyə çalışsaq, deyə bilərik: beynəlxalq integrasiya prosesləri son dərəcə çoxşaxəli, rəngarəng məzmunlu fenomendir. Onun konkret mükəmməl ifadəsinin indiyə qədər formalaşmamasının səbəbini məhz prosesin ifadə etdiyi fəvqəlmürəkkəb hadisə, faktlar və ziddiyyətli, bəzən bir-birini istisna edən şərtlər və nəzəri mövqelər şərtləndirir. Bunu problemin təhlilində müxtəlif mövqe, yanaşma, dəyərləndirmə və proqnozların ümumi mənzərəsinə qısa nəzər salmaqla da aydın müşahidə etmək olar. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, integrasiyanın mürəkkəb məzmununun təhlili bir neçə elmi nəzəriyyənin - siyasi, iqtisadi,

hüquqi, mədəni və s. araşdırmaların qovuşuğunda kompleks tədqiqat aparılmasını zərurətə çevirir.

Müasir dünyada integrasiya ideyasının və integrasiya ənənələrinin reallığa çevrildiyi Avropa modeli XX əsrin ikinci yarısının ən möhtəşəm sosial fenomeni hesab olunur. Onun tarixinə, inkişaf qanunauyğunluqlarına, mümkün nəticə və perspektivlərinin təhlilinə yüzrlərlə tədqiqat həsr olunmuşdur. Bununla belə Avropa birliyində integrasiya proseslərini müşayiət edən ziddiyyətlərin dəf edildiyini, indi və gələcəkdə gözləyən çətinliklərin isə artıq tarixdə qaldığını hələ də heç kim qətiyyətlə söyləyə bilməz. Əksinə integrasiyanın irəliyə doğru atılan hər bir addımında onun daha miqyaslı və daha mürəkkəb problemlər dairəsini şərtləndirdiyini əminliklə demək olar. Bu da bütövlükdə Avropada integrasiya modelinin, o cümlədən də bu prosesə xas olan unikal xüsusiyyətlərin əvvəllər müşahidə olunmayan təzahürlərini aşkara çıxarmış, integrasiya modellərinin bu vaxtadək qarşılaşmadığı yeni situasiyanın formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Bu və ya digər məsələlər hər şeydən əvvəl integrasiyanın anlayış, ideya və proses kimi mahiyyətinə dair aydın təsəvvürlər sisteminin, yekdil qənaətin, ümumən qəbul edilmiş integrasiya nəzəriyyəsinin müəyyənləşməsini çox aktual edir.

"İntegrasiya"nın ideya və anlayış kimi etimoloji mənasının kifayət qədər anlaşıqlı olması şəraitində, onun nəzəriyyə səviyyəsində şərhlər müxtəlifliyini doğurması, əlbəttə ki, paradoksal məqamdır. Öz növbəsində bu da onu göstərir ki, integrasiya söz və ideya kimi müstəvidən, real əməkdaşlıq modelinə və inkişaf paradigması müstəvisinə keçid alandan sonra onun məna (nəzəri və təcrübi) mürəkkəbliyi dərk edilməyə başlanmışdır. Məsələn, MDB-nin beş ölkəsində eyni vaxtda - siyasətçilər, hüquqşünaslar, iqtisadçılar, KİV icmalçıları, iri şirkətlərin menecerləri və ictimaiyyət arasında keçirilən rəy sorğusu gedişində məlum olmuşdur ki, hətta peşəkar mütəxəssislər arasına belə "integrasiya" sözünün mənasında qeyri-müəyyənlik dərəcəsi həddindən çoxdur. Əksəriyyət bunu sadəcə iki ölkə arasında mübadilə, əməkdaşlıq kimi başa düşür. İntegrasiya latın dilində "integer"- "bütöv,- bütövləşmə" deməkdir, əslində sözün etimologiyası integrasiyanın siyasi proses kimi məzmun və missiyasını daha aydın ifadə edir. "Integer" sözündən yaranan "integratio" sözü də latın dilində "bərpa, tamamlanma" mənasını verir. Dünya tarixində integrasiya anlayışının geniş tətbiqindən daha əvvəl integrasiya ideyası yaranmışdır. İnsanların birlik, sabitlik şəraitində yaşamaq arzuları mütəfəkkirlər, siyasətçilər tərəfindən mükəmməl ideya kimi izahını tapmış, nəzəri ifadə olunmuşdur. Avropa məkanında birlik və integrasiya ideyası da başlanğıcından bugünə paradoksal təzahürlərə malik olmuş, reallaşması üçün paradoksal əks məzmunlu tarixi proseslərdən keçmişdir. İlk dövrlərdə birləşmənin yolunu müharibə meydanlarında, savaşa imperiyalar yaratmaqda görənlər üstünlük təşkil etmişdir (Böyük Karl və Müqəddəs Roma imperiyasından tutmuş Napoleon dövrünün Fransa imperiyasına qədərki mərhələ).

İntegrasiya ideyasının tarixi təkamülü, bəşəriyyət üçün bir çox mütərəqqi, ictimai-siyasi nəzəriyyələrin vətəni olan Avropa məkanında davam etmişdir və nəhayət, XX əsrin ikinci yarısında xalqların mədəni-mənəvi, sivilizasion-dini kökləri baxımından təbii-tarixi yaxınlığı kimi təməl üzərində barış və sülh məkanı kimi dünyaya tanıtılan Avropa beynəlxalq integrasiyasının beşiyinə, vətəninə çevrildi. Həmin dövrdən bugünə Avropa bütün dünyada integrasiya meyillərinin fundamental stimulu, nümunə modeli kimi çıxış etməyə başladı. Əsrlər boyu davam edən Avropadaxili iqtisadi-ticarət əlaqələri burada beynəlxalq nəqliyyat, maliyyə infrastrukturunun şaxələnməsini şərtləndirdi. Ölkələr arasındakı nisbətən qısa "iqtisadi məsələlər" isə milli iqtisadi sosial, hüquqi sistemlərin bir-birinə qovuşmasını sürətləndirdi. Yaşanılan İkinci dünya müharibəsindən sonrakı sülh və sabitlik, birlik arzusu əlverişli coğrafi amillərlə yanaşı, qarşılıqlı münasibətlərdəki ümumi siyasi ab-havanın optimal məcraya

yönləməsinə şərtləndirdi. Birləşmiş Avropanın uğurları yeni yüzillikdə onun ümumdünya iqtisadi və sosial tərəqqisinin lideri olacağını güman etməyə əsas verir.

Bu gün demokratik və azad dövlətlərin möhkəm birliyi kimi Avropa faktiki olaraq vahid iqtisadiyyat sisteminə, müasir dünyanın əsas investisiya mərkəzinə, balanslaşdırılmış sosial siyasətə malik olmaqla beynəlxalq münasibətlərdə çox mühüm rol oynayır. Avropa Komissiyasının sədri J.M.D.Barrozu bu barədə qeyd edir: "Avropanın formalaşmaqda olan yeni dünyada rolu barədə mən belə düşünürəm: birincisi, AB şübhəsiz ki, qlobal subyektdir. İkincisi, AB özünün spesifik xarici siyasətini həyata keçirir. Mən bunu səmərəli, çoxtərəfli yanaşma adlandırıram. Üçüncüsü, öz spesifik təbiəti sayəsində AB ən müxtəlif mənbə və xarakterli çağırışlara cavab verə bilən çoxşaxəli xarici siyasət mexanizmlərinə malikdir. AB dünyada ən böyük ümumi bazara və ÜDM-a malikdir". Qeyd edilənlərə dair məlumatlar internet qaynağında öz əksini tapmışdır (7).

İnteqrasiya proseslərinin intensiv şəkil aldığı vaxtdan etibarən müxtəlif dövrlərdə müxtəlif templərlə davam etmiş, çeşidli amillərlə şərtlənmişdir. Bəzən daha sürətlə, bəzən isə ləngiyərək müxtəlif çətinliklərlə şərtlənmişdir. Bu baxımdan inteqrasiyanın mərhələlər üzrə izlənilməsi, problemə uğurların təhlili ən müxtəlif nəzəri-konseptual şərhlərin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. Bir mərhələdə təklif edilən, optimal hesab edilən konsepsiya növbəti mərhələ üçün məqbul olmamış, yeni yanaşmalara təkan vermişdir. Nəticədə bu gün bütöv bir beynəlxalq inteqrasiya nəzəriyyələri kompleksinin formalaşmasından danışmaq olar. Bu nəzəriyyələr problemə politoloji yanaşmalar kimi səciyyələndirilir. Belə ki, inteqrasiyanın erkən-iqtisadi amillərlə şərtlənən mərhələsi ilə müqayisədə növbəti, daha yüksək - siyasi inteqrasiya mərhələsinə qədəm qoyması zərurəti tamamilə yeni, ziddiyyətli məsələləri aşkara çıxardı. Bugünə qədər həll edilmədiyindən bunlar Avropa inteqrasiyasının "dilemmaları" səciyyəsini almışdır.

Təməlini federalizm prinsipi təşkil edən bu nəzəriyyəyə görə inteqrasiya milli dövlətə və dövlətlər birliyinə "qovuşmağa" səy göstərmədən də ittifaq yaratmağa imkan verir. Bütövlükdə avtonom olaraq qalan milli dövlət səlahiyyətlərinin bir qismini ümumi qurumlara həvalə edir.

"Funksionalizm" nəzəriyyəsi bundan fərqli olaraq, beynəlxalq münasibətlər sisteminin yeniləşməsi və transformasiyasının alternativ modelini təklif edir. Onun müəllifi D.Mitrani "funksional alternativin" əsas məqsədini "ümumdünya birliyi" kimi görür.

Avropada inteqrasiyanın böyük uğurlarla müşayiət edildiyi mərhələdə (XX əsrin 60-70-ci illəri) "neofunksionalizm" təşəkkül tapdı. Artıq inteqrasiyanın labüd, dönməz bir proses olduğu aşkar həqiqətə çevrildiyi üçün neofunksionalistlər: E.Haas, L.Lindberq və A.Etsioni inteqrasiya praktikası olan milli dövlətlərin üz funksiyalarının bir qismini fəvqəlmilli institutlara həvalə etməsinə doğru könüllü addım atmalarının labüd olacağını vurğulayırdılar. Bunun səbəbi kimi, iqtisadi əməkdaşlığın siyasi tənzimləmə institutlarını zəruri edən vəziyyəti doğruması ilə izah edirlər. Neofunksionalizmə görə konkret insanların tələbatları və ictimai rifah, dövlətin müqəddəsliyi və hər hansı əsas ideologiya ilə müqayisədə prioritet hesab olunmalıdır. Bu nəzəriyyədə dövlətin tənqidi iki müddəaya əsaslanır: 1) Dünyaya milli dövlət prizmasından baxılması sistemli inkişafın qlobal perspektivlərini məhdudlaşdırır; 2) Dünyaya bir-birindən ayrı mövcud olan suveren dövlətlərin formal cəmi kimi baxmaq düzgün deyil, dövlətlərin qarşılıqlı maddi asılılığını nəzərə almaq zəruridir. Bu fikirlərə müəllif əsərlərində toxunulmuşdur (3,4).

Bu müddəalardan çıxış edildikdə neofunksionalizm inteqrasiya prosesinin praktiki mexanizmlərini təklif etməyə cəhd edirdi:

1) İnteqrasiya siyasətin ali hesab olunan məsələlərindən başlamalı, eyni zamanda iqtisadiyyatın həlledici sahələrini də əhatə etməlidir.

2) Milli dövlətdən maksimum müstəqil olan və sonrakı integrasiyanın fəal iştirakçısına çevrilə bilən müvafiq idarəetmə orqanı yaradılmalıdır.

3) Sürətli integrasiya yaxın sahələrə də öz "təzyiqini" göstərir, integrasiyanın genişlənməsinə səbəb olur.

4) İntegrasiya proseslərinin genişlənməsi və dərinləşməsi ümumi institutların yaranmasına səbəb olur və beləliklə, siyasi integrasiya iqtisadi əməkdaşlığın nəticəsi kimi çıxış edir. "Yalnız iqtisadi fayda əldə etmək prinsipi, illüзор qənaətdir çünki dərin ideoloji və fəlsəfi köklərə dayaqlanmış", - neofunksionalist E.Haasın gəldiyi nəticə belə idi.

Göstərdiklərimiz internet qaynağında bu və ya digər səviyyədə verilmişdir (6).

Fövqəlmilli siyasi birliklərin yaranması müasir beynəlxalq həyatın səciyyəvi vəhdətidir. Buna görə də integrasiyanın iqtisadi aspekti yalnız daha yüksək məqsədə - siyasi integrasiyaya xidmət etdikdə əhəmiyyət kəsb edir. Siyasi müstəviyə keçid müəyyən müqəddəm şərtlərin mövcudluğunu tələb edir: əvvəla dövlətlərin (fövqəlmilli) qurumları mövcud olmalıdır; ikincisi, bu qurumlar sosial və iqtisadi proseslərə təkan vermək üçün səlahiyyətlərə malik olmalıdır; üçüncüsü, dövlət öz maraqları ilə integrasiya missiyası arasında qarşılıqlı bağlılığı görməlidir. Kifayət qədər iqtisadi inkişaf, plüralist sosial struktur və ortaq ideoloji prinsiplər mövcud olarsa, integrasiya blokları yaradıla bilər. Neofunksionalistlər (E.Haas, P.Şmitter, L.Lindberg və s.) hesab edirlər ki, dünyada mövcud olan integrasiya bloklarında yalnız Avropa Birliyi siyasi integrasiya potensialına malikdir. Digərləri azad ticarət zonasından artıq nə isə yaratmağa malik deyildir.

Beynəlxalq integrasiya nəzəriyyələri içərisində "kommunikativ konsepsiya" çox geniş yayılmışdır. ABŞ politoloqu K.Düyöz konsepsiyasında dünya birliyinin yekdil qəbul edə biləcəyi mütləq, universal integrasiya qanununun olmasını qeyri-mümkün hesab edir. "Millətçilik və sosial kommunikasiya" əsərində K.Düyöz milli dövlətləri integrasiya iştirakçısı olmasını zəruri edən qarşılıqlı təsir-kommunikasiya faktorunu önə çəkdi. Hər bir xalq özünəməxsus kommunikativ potensiala malikdir. Bu özünü tarixən formalaşan kollektiv yaddaş, adət-ənənə və simvollarla büruzə verir. "Daimi kommunikasiya prosesi müəyyən güzəştlərə getməyi şərtləndirir".

"Kommunikasiya konsepsiyası" başqa cür "plüralist" və ya "transaksionalist" ("transaction"- latın dilində "saziş, müqavilə, razılaşma") yanaşma kimi də mövcuddur. Beynəlxalq siyasət və milli dövlət münasibətlərinin əsas qayəsi, K.Düyöz görə, təhlükəsizlik və sabitlik mühitinin yaradılmasıdır. Belə mühitdə problemlərin həlli üçün hərbi qüvvə tətbiqi imkanı minimuma endirilir. "İntegrasiya - müəyyən məkan həddlərində, dövlətlərarası münasibətlərin sabitlikdən inkişafını təmin edən institutların ümumi birlik hissəsinin formalaşması kimi mövcud olur".

İntegrasiya proseslərinin praktiki təhlili baxımından AB modelinin nəzəri ümumiləşdirilməsi olan "mərhələli beşpilləli inkişaf konsepsiyası" çox geniş yayılmışdır. Beşpilləli sxemə görə (azad ticarət zonası, gömrük ittifaqı, ümumi bazar, iqtisadi maliyyə ittifaqı, siyasi integrasiya) hər növbəti pillə əvvəlki kimi obyektiv məntiqi davamı ərsəyə gətirir. İntegrasiyanın istiqaməti - iqtisadi birlikdən siyasi ittifaqa doğru yönəlmişdir.

Lakin, XX əsrin sonu ilə XXI əsrin əvvəllərində beynəlxalq praktika, gerçək integrasiya proseslərinin öz daxili ziddiyyətlərinə görə bu qədər ardıcıl və rəvan getmədiyini aşkara çıxardı. 90-cı illərdə Şimali Amerikada, Latın Amerikasında, Afrika, Avrasiya - Sakit okean bölgəsində yaradılan çoxsaylı regional bloklar, vahid iqtisadi məkan və dövlət maraqlarının müxtəlifliyini tam qabarıqlığı ilə üzə çıxardı. Regionlaşma, beşpilləli sxem müəlliflərinin düşündüyü kimi, qlobal integrasiyanın pilləsi deyil, ona simmetrik olan mürəkkəb bir inkişaf meyili olduğunu göstərdi. Regional integrasiyanın prinsiplərinin Avropadakı modeldən

əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndiyi məlum oldu. Bu məsələlərlə bağlı müxtəlif elmi nəşrlərdə maraq doğuran məsələlər göstərilmişdir (1,5).

"Dövlətlərarası yanaşma", integrasiya proseslərində dövlətin rolunun alternativsiz olduğunu israr etməklə, neofunksionalizmin tənqidi təhlilini verən konsepsiyadır. Həmin cərəyanın əsas rəqibi kimi "dövlətlərarası yanaşma milli dövlətin öz suverenliyinə aid olan heç bir məsələdə səlahiyyətlərinin heç bir quruma verilmədiyini mütləq prinsip kimi vurğulayır. Dövlətin integrasiya proseslərində rolu alternativsizdir. Birincisi ona görə ki, formal, suveren integrasiya həmişə qeyri-formal integrasiyadan daha önəmli əhəmiyyətlidir. İkincisi, yalnız suveren formal integrasiya sonrakı qeyri-formal qurumların təşəkkülü üçün bütün şəraiti yarada bilər."

Dövlət qərar qəbulunun bütün səviyyələrdə həlledici subyektdir və bunu milli maraqlar arasında həyata keçirir. "Dövlətlərarası yanaşma" konsepsiyasının müəllifi S.Hoffman, konsepsiyanı dərinləşdirən digər alimlər: R.Hansen, E.Moravçik, A.Milvord belə ümumi bir müddəadan çıxış edir ki, integrasiyanın həlledici iştirakçıları milli elitalar olduğu üçün onlar milli dövləti hər vaxtla möhkəmləndirməyə çalışırlar. Əgər dövlət müəyyən səlahiyyətləri ötürsə də, bu yalnız milli inkişafda uğurlar əldə etmək məqsədini daşıyır.

İntegrasiya nəzəriyyələrinin hamısında milli dövlət və onun yeni reallıqda funksiyaları mövzusu qırmızı xətt kimi keçir. Hətta, demək olar ki, suveren dövlətin roluna verilən şərhlər bu nəzəriyyələrin təşəkkülü və əsas fərqlərini şərtləndirmişdir. Bu baxımdan "dövlətlərarası nəzəriyyəsi" problemi daha konkret müstəviyə keçirməklə reallığa yaxın mənzərəni əks etdirir. A.Milvord bu qənaətinə görə, milli dövlət qərarları vakuum mühitdə qəbul etmir və integrasiya onu global sistemdə rəqabətə davamlılığını təmin etməsi, resurslarını səfərbər etməsi üçün faydalıdır.

Dövləüstü qurumlar olsa da, integrasiya siyasətində əsas prioritetlər seçimi yalnız milli dövlət səviyyəsində edilir və buna görə də bu gün dövlətin öz mövqelərini itirməsindən danışmaq tezdir. İntegrasiyanın inkişafının dövlətlərarası səviyyələrdə qəbul edilən qərarlar, razılaşmalar müəyyən edir.

"Yeni institusionalizm" konsepsiyası qarşılıqlı əməkdaşlıq münasibətlərində əsas vurğunu siyasi, iqtisadi, hüquqi, mədəni və s. fəallığın episentri olan institutların üzərinə keçirir. Onun müəllifləri K.Telen və S.Steynmoya görə institutlar nəinki integrasiyanın vasitəsidirlər, həmçinin integrasiya missiyasının aktorları kimi əvəzsiz rola malikdirlər.

İnstitutlar çevik şəkildə qarşılıqlı proseslərin məsafə, dəyər, müddət, vaxt itkisi baxımından optimal meyarlarını müəyyənləşdirməklə dövlətə yardımçı olurlar. İnstitusionalistlər integrasiyada dövlətin prioritet rolunu qəbul edirlər.

Bəhs olunan modeldə dövlətin roluna münasibət aydındır. İstər fəvqəlmilli, istərsə də submilli aktorların fəaliyyət sistemini dövlət özü müəyyənləşdirir. İntegrasiya müxtəlif səviyyələrdə müstəqil siyasi aktorların qarşılıqlı siyasi məzmunu prosesidir. Bu mövqe nümayəndələrinə görə çoxsəviyyəli idarəetmə modeli dünyada yenidən təşəkkül tapmaqdadır. Ötən əsrin 80-90-cı illərindən ən inkişaf etmiş integrasiya bloklarında institusionallaşma mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Məs. D. Ruqqiyə görə ÇİM-nin predmetini "postmodern beynəlxalq siyasi reallıq formaları"nın öyrənilməsi təşkil edir. AB-nin əsas xüsusiyyəti məhz çoxsəviyyəli siyasi hakimiyyət formalarının çoxçalarlılığı, dinamizmi, qeyri-müəyyənliyi.

Bu məsələlərə münasibətdə bütün nəzəriyyələri birləşdirən əsas cəhət odur ki, təhlil predmetini suveren dövlətlərin dinc şəraitdə, iqtisadi-texnoloji baxımdan ümumi təməllər üzərində qarşılıqlı vəhdəti təmin edən birlik sisteminin qurulmasını dərk etməsi təşkil edir. Bunun hansı real modellərdə həyata keçirilməsinə isə müxtəlif yanaşmalar var. Əksər

nəzəriyyələr dünyada mövcud olan konkret integrasiya modellərinin tədqiqi üzərində qurulur. Bu gün üçün ən inkişaf etmiş model isə AB-dir.

Məsələ prosesin lehinə və ya əleyhinə olan mövqelərdə durmaqdan deyil, Avropada gerçəkliyə çevrilən real modelin uğurları ilə yanaşı onun üzləşdiyi problemlərə də dərinlən bələd olmaqdan gedir. Başqa sözlə, integrasiyanın uğuru bizim bu prosesə hansı bilgilərlə getməyimizdən də çox asılıdır.

Bu gün integrasiyanın konkret neçə cür modeli mövcuddur? Biz prosesə modelin hansı mərhələsində qoşulmuşuq? Həmin mərhələnin problemləri nədədir? Yalnız iqtisadi əməkdaşlıqla kifayətlənməli, yoxsa integrasiyanın bütün məkanlarında məskunlaşmalıyıq? İştirakçı subyekt kimi öz potensialımızı layiqincə dəyərləndirə bilirikmi? Integrasiyanın qarşılıqlı bəhrələnmə prosesi olması üçün onu necə yönəltmək olar? Modernləşmə və integrasiya eyni məzmunlu proseslərdirmi və ya onların hansı daha önəmlidir? Bu sualları mümkün qədər qısa cavablandırmağa çalışaq.

Dünyada mövcud olan integrasiya modellərinin tipologiyası və strukturuna bələd olmaq da, nəzəri konsepsiyaların təhlili qədər bəlkə daha çox önəmlidir. Bu bir tərəfdən integrasiyanı ənənəvi iqtisadi əməkdaşlıqla, ticarət ittifaqları ilə eyniləşdirmək kimi rast gəlinən mövqedən uzaq olmağa, digər tərəfdən isə real modellərin müxtəlifliyinin təməlinə hansı amillərin durduğunu görməyə imkan verir. Ölkələrarası əməkdaşlığın tarixi çox qədimlərə, industrial inkişafa qədərki dövrlərə gedib çıxır. Integrasiya öz başlanğıcını XX əsrin ikinci yarısından bəşər inkişafının yeni siyasi, iqtisadi, sosial reallığa qədəm qoyması ilə götürmüşdür. Bu mənada integrasiya "klassik", "ənənəvi" başa düşülən anlamdan fərqli, "postindustrial" adlanan mərhələnin ilk beynəlxalq əhəmiyyətli nəhəng strukturlarının təşəkkülünü ifadə edir, müasir dövrün başlıca inkişaf meyli kimi dünyanın gələcək perspektivləri məhz bu proseslərdən asılıdır.

Hazırda mövcud olan modellər tipoloji baxımdan: regional integrasiya məqsədlərini daşıyan birliklər; beynəlxalq koordinasiya tipli fəvqəlmilli hökumət təşkilatları (sayının 378 olduğu qeyd olunur); beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları (11000-ə yaxındır) kimi fərqləndirilir.

2004-cü il aprelin 30-da Avropa İttifaqına bir neçə yeni üzv, o cümlədən Polşa, Kipr, Çexiya, Macarıstan, Slovakiya, Latviya, Litva, Estoniya, Malta və s. daxil oldu və onun üzvlərinin sayı 25-ə çatdı. Makedoniya, Xorvatiya, Bolqarıstan və Rumıniya da 2007-ci ildə bu quruma daxil oldular. Hazırda Avropa İttifaqı 450 milyon adamın yerləşdiyi ərazini əhatə edir. 2004-cü ildə Avropa İttifaqı Avropada "yeni qonşuluq" siyasəti irəli sürdü ki, qitədə yerləşən dövlətlər onu dəstəklədilər.

Beləliklə, müasir dünyada qloballaşma və integrasiya mühüm beynəlxalq nəticələr doğurmuş və gələcəkdə də bu istiqamətdə tədqiqatların aparılması zəruridir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev H. Ə. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. B. 2001.
2. Mustafayeva S. Avropa və Amerika ölkələrinin ən yeni tarixi. II hissə. B. 2011.
3. Şükürov A. M. Qloballaşmış cəmiyyətlər: dünən, bu gün və sabah. B. 2006.
4. Мировая экономика и международные отношения. М. 2000-2006.
5. Уткин А. И. Глобализация: процесс и осмысление. М. 2001.
6. www.google.az. Integrasiya
7. www.google.az. Qloballaşma.

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ИНТЕГРАЦИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ*Бахтиярлы Гусейн**Резюме*

В статье рассматриваются вопросы глобализации и интеграции. Показано, что страны мира объединяются и интегрируются. Это сближение создает мир и устраняет враждебность. Новые отношения укрепляют и углубляют сотрудничество. Исследование этих вопросов является одним из необходимых вопросов.

GLOBALIZATION AND INTEGRATION IN THE MODERN WORLD*Bakhtiyarlı Huseyn**Summary*

The article examines the issues of globalization and integration. It is shown that the countries of the world unite and integrate. This rapprochement creates peace and eliminates hostility. New relations strengthen and deepen cooperation. The investigation of these issues is one of the necessary issues.

*Rəyçi: dosent E. Musayev**Ümumi tarix kafedrasının 20 noyabr 2024-cü il tarixli iclasın 03 sayılı protokolu**Daxil olma tarixi 06 may 2025-ci il*